

ПАРАДІАСТОЛА „ВЛАСНОГО” ТА „ЧУЖОГО” У МАґРИБСЬКІЙ ФРАНКОМОВНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Ігор Логвінов

Кандидат філологічних наук, доцент, кафедра сучасних іноземних мов,
факультет історії, політології та міжнародних відносин,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (УКРАЇНА),
58000, м. Чернівці, вул. Кафедральна, 2, e-mail: logvinov@front.ru

UDC: 821.133.1.09 (65)

ABSTRACT

The article reveals opposing of classic literary tradition and new perception of the world by francophone Maghreb writers as well as deep changes in Maghreb writers' poetics and policy.

Key words: Maghreb francophone literature, self-identity, search of self-identity, authenticity, bilingualism, colonizer.

У статті висвітлюються протистояння класичної літературної традиції та нового світосприйняття франкомовних маґрибських письменників, а також глибинні зміни в поезиці і політиці маґрибських літераторів.

Ключові слова: Маґрибська франкомовна література, самоідентифікація, пошуки самосвідомості, автохтонність, білінгвізм, колонізатор.

В статье раскрываются противопоставление классической литературной традиции и нового мировосприятия франкоязычных магрибских писателей, а также глубинные изменения в поэтике и политике магрибских литераторов.

Ключевые слова: Магрибская франкоязычная литература, самоидентификация, поиски самосознания, автохтонность, билингвизм, колонизатор.

Від своїх витоків африканська література наслідувала здебільшого усну арабську традицію. Лише всередині минулого сторіччя африканські письменники зважилися порушити тишу. Протягом наступного десятиліття з'явилася література, породжена боротьбою за незалежність, яка загострилась у Маґрибі 1956-1962 рр.

Маґрибська література – це особливе явище у світовій культурі: її специфічність обумовлена неймовірною здатністю маґрибців до толерантності стосовно „власного” та „чужорідного”, до асиміляції культурних тенденцій різних народів. Дана характеристика залишається специфічною ознакою культури сучасних маґрибців – культури, позбавленої релігійної нетерпимості та прагнень релігійних фундаменталістів повернутися до витоків ісламу, звільнити ісламську культуру від західного впливу.

На нашу думку, здатність середземноморців поєднувати „власне” і „чужоземне”, завоювання того, що не заважає, а сприяє розвитку справжнього мистецтва, дало паростки на іншій, маґрибській землі. В Алжирі, Тунісі, Марокко французька мова стала не лише офіційною в певну політичну епоху, але й однією з мов національної культури маґрибців. Ми могли б порівняти вплив французької мови на маґрибську літературу з ефектом, який справила російська мова на розвиток болгарської літератури. Дослідник Г.Гачев зазначає, що „скарбниця російської мови виявилася для болгарської літературної не лише життєдайним, але й небезпечним джерелом, живою і мертвою водою одночасно” [2, 160]. Французька мова виявилась своєрідною зброєю, через яку здійснювалась особлива – комунікативна – функція маґрибської літератури, яка показала своє обличчя світові після відносно тривалої епохи рецесії арабської словесності.

Творчість маґрибців, які пишуть французькою, є продуктом інтенсивної колонізації, яка почалась в 1830 році з загарбання французами Алжиру і посилилась після 1847 року, коли французи „приборкали ісламський півмісяць” середземноморського узбережжя.

Французька колоніальна політика культурної асиміляції і нав'язування „цивілізаційної місії” згодом призвела до формування класу освічених маґрибців, котрі стали авторами нарисів і літературних опусів французькою мовою. Результати цієї політики часто зраджували дихотомічну психологію. Творчість одного з ранніх франкомовних письменників Жана Амруша (1906-1962) є наочним підтвердженням цієї точки зору. Будучи автором двох поетичних збірок – „Попіл” (1934) і „Таємна зірка” (1937), Амруш визнав факт своєї культурної асиміляції, коли описував стосунки симбіозу між своєю, автохтонною культурою та французькою, яку він сприйняв як власну.

Після Другої Світової війни бажання самовизначення, яке виникло ще на початку 20-х років, стало палкішим у результаті відкриття колонізованим світом вразливості Франції внаслідок швидкої поразки від Німеччини в 1940р. Разом із тим зазначений факт спричинив небажання частини колонізованих суб'єктів відновити свій status quo, проливши так багато крові в ім'я Франції та її союзників. Тому не викликав здивування той факт, що франкомовна маґрибська література, яка, починаючи з 1912 р., перебувала в дещо латентному стані, почала інтенсивно розвиватися одразу ж після Другої Світової війни.

Хоча становище автохтонів у різних країнах за різних політичних режимів і національних варіантів майже не відрізнялось, Алжир, на нашу думку, посідає особливе місце серед інших країн, оскільки європейська присутність тривала тут майже півтора століття. Елементи взаємного співіснування двох різних культур – християнської (європейської) і мусульманської – чітко простежуються в культурі, побуті, взаєминах алжирців. Літературний розквіт також був найбільше помітний в Алжирі, оскільки Франція приділяла велику увагу саме цій колонії, що вважалася частиною Франції, а не протекторатом або територіальною сферою впливу як Марокко та Туніс.

Франкомовна література арабів та берберів сповістила про своє існування в 50-х та 60-х роках творами марокканців А.Сефруї і Д.Шрайбі, алжирців – М.Ферауна, М.Діба, М.Маммері та К.Ясіна, тунісця – А.Меммі.

Деякі з цих романістів, як наприклад М.Фераун, писали в етнографічному стилі, описуючи події і становище культури зсередини, що до цього замовчувалось або репрезентувалось європейськими письменниками в невірному світлі. Інші літератори, такі як Д.Шрайбі, К.Ясін, а пізніше – М.Діб, аналізували імплікації колонізації і культурної гібридизації. Основними творами цього раннього періоду є романи: К.Ясіна „Неджма” (1956), М.Діба „Хто пам'ятає море” (1962), Д.Шрайбі „Просте минуле” (1954) і „Нащадки минулого” (1962), М.Маммері „Натхненна гора” (1952), М.Ферауна „Син бідняка” (1950), А.Меммі „Соляний стовп” (1953) і кілька есе про психологію колонізації.

Протягом десятиліття роман „Неджма” К.Ясіна вважався унікальним за силою і змістом художнім твором, гідним порівняння зі світовими шедеврами, перевершуючи навіть такі чудові твори, як наприклад, „Спогади про море” М.Діба, етнографічні романи і ранні роботи провідної маґрибської романістки А.Джебар – „Спрага” (1957) і „Діти нового світу” (у перекладі „Світить їм майбутній день”) (1962). Постколоніальні зміни у Маґрибі сприяли залученню жінки в суспільне, трудове, культурне життя, що не могло не вплинути на становлення її моралі, розумовий і культурний розвиток. Жінка поступово наближалась до усвідомлення свого „я”, свого місця в сім'ї і суспільстві. Поява серед маґрибських письменників жінки-прозаїка – знакове і деякою мірою передбачуване явище, зумовлене специфікою сучасного літературного процесу як постколоніального етапу буття національної літератури [6, 65].

Однак, у кінці шістдесятих відбулися зміни і в самій маґрибській літературі, і в її культурному вираженні, викликані травневими паризькими подіями 1968 року. Вони знайшли співчутливий відгук у колишніх французьких колоніях. На сцені з'явилась нова, енергійна генерація письменників. Більше того, деякі письменники старшого покоління відмовились від своєї дещо тривіальної манери вираження і поринули в пошуки нової форми вираження згідно зі стилістичними змінами у світовій літературі.

Алжир, що звик до відносно спокійного літературного життя, був шокований політично і соціально „іконоборським”, іноді навіть сороміцьким романом „Зречення” (1969) Рашида Буджедри, з одного боку, та діяльністю групи бунтівних молодих поетів під керівництвом

поета Жана Сенака, – з іншого. Ці поети протестували проти ігнорування своєї творчості засобами масової інформації Алжиру. У червні 1968 року вони розповсюдили маніфест „Спотворення”, в якому, використовуючи узагальнення „ми”, вимагали „відкритого діалогу”, права користуватися і експериментувати з різними стилями французької мови, права писати „самовбивчі вірші”, які б виражали власний „біль” і саморуйнування, оскільки придуть нові покоління, які ще не пережили перехідного періоду і роз’єднуючого білінгвізму. Різка невідповідність між ідеалами індивідуума і можливостями реалізації їх в життя відчужує особистість від суспільства, „розщеплює” її. Особистість стає алієнованою. Молоде покоління поетів прагнуло отримати право дослідити відчуження і примирення, публічно здійснити своє „повернення до попередніх поглядів” протягом цього важкого періоду.

Існувала тенденція у тогочасному суспільстві вважати франкофонну літературу Маґрибу „халіфом на годину”, але продуктивність і стилістичне оновлення творчості відомих авторів (М.Діба, М.Маммері, Д.Шрайбі та інших) спростували дану гіпотезу. 70-і – 80-і роки були ознаменовані появою нового покоління франкомовних письменників. Такі визначні літератори, як: марокканці А.Катібі („Татуйована пам’ять” 1971, „Кривава книга” 1979), Т.Бенджелун („Моха-дурень, Моха-мудрець” 1978, „Молитва за відсутніх” 1981, „Дитина пісків” 1985, „Священна ніч” 1987) та А.Серхан („Месуда” 1983); алжирці Р.Мімуні („Ріка” 1982, „Томбеза” 1984), Т.Джут („Експропріатор” 1981, „Природжені мисливці” 1984) і М.Магані („Недолік небес”); тунісці А.Меддеб („Талісмано” 1979), М.Тлілі („Суть злості” 1975, „Слава пісків” 1982) стали яскравими представниками нової письменницької хвилі.

Багато з них продовжили свою творчість, як наприклад, Д.Шрайбі зі своєю серією романів про інспектора Алі, Т.Бенджелун з цілою низкою журнальних статей і магічно-реалістичними романами „Опущенні до долу очі” (1991), „Перше кохання завжди залишається останнім” (1986), „Ніч жаху” (1997), А.Серхан із „Дітьми вузьких вулиць” (1986), „Сонцем невідомих” (1992), Т.Джут з творами „Пізнання пустелі” (1987) та „Безсоння” (1991), А.Джебар з низкою романів, починаючи з „Любов, фантазія” (1985), закінчуючи – „Білий колір Алжиру” (1995), А.Мімуні з романом „Честь племені” (1989) і оповіданнями „Обійми Огре” (1990), Р.Буджедра з серією романів, створених арабською і перекладених французькою мовами самим автором, М.Магані зі своїм другим романом „Звичайна естетика” (1990), А.Катібі з „Літом в Стокгольмі”, „Триптихом Рабату” „ФантазієюМеддеба” (1986).

Історичне минуле прийшло на допомогу маґрибцям у часи відсутності будь-яких компромісів, коли народжувалась і зміцнювалась національна свідомість народів Маґрибу. Таке пробудження зацікавленості власним корінням, культурою було викликане протистоянням колоніальній політиці, що мала на меті здійснити культурну асиміляцію, гвалтуючи свідомість, розум і почуття африканців [5, 135]. Це була особлива ментальність, що нехтувала всім, пов’язаним із колоніалізмом, але синтезувала „власне” і „чужоземне” – ментальність, через яку відбувалась трансмісія культурних надбань світу.

Так само співіснування з арабами і берберами на північно-африканській землі залишило свій відбиток і на всіх поколіннях європейців, які прожили у Маґрибі не одне десятиліття; вони долучились до процвітання цієї землі, яку щиро вважали рідною: багато чого в цій країні було плодами їхніх зусиль, праці та культури.

Після повоєнного періоду (1947 – 1952), років Алжирської революції (1954 – 1962), буремних соціальних, культурних подій (1966 – 1970) на початку 90-х років почала відбуватися четверта велика видозміна маґрибських, зокрема, алжирських, літературних методів, яка триває й досі. Поширення ісламського фундаменталізму (FIS) і народного скептицизму стосовно немічності провідної партії країни (FLN), кривава громадянська війна з 1992 року (кількість жертв у 1997 досягла 60 тисяч чоловік) – „арена жорстокості та страждань, любові та милосердя” [7, 11] – радикально вплинули на літературу Алжиру. Серед жертв терору були і визначні письменники Тагар Джут, Юсеф Себті. Навряд чи знайшлась хоча б одна сім’я, яку б оминули ці трагічні події – тому багато письменників, які не були замордовані, опинились в екзилі або мали намір виїхати з країни.

Під впливом болю і мук зазначених подій алжирські літератори змушені писати про них, щоб вшанувати та віддати належне тим, хто загинув. Наприклад, творчість А.Джебар в останні роки присвячена саме цій трагедії. Письменниця прагнула повернутися до ще не завершеної тетралогії, але коли вона намагається це зробити, то відчуває, що спочатку їй слід висвітлити весь жах минулих подій: „Білий колір Алжиру” (1995), „Оран, мертва мова” (1997), „Страсбурзька ніч”. Водночас Р.Буджедра („Син ненависті” 1992) і Р.Мімуні („Про

варваризми в загальному і про фундаменталізм зокрема” 1992) критикують зростання фундаменталізму в Алжирі.

Маґрибці почали писати арабською незабаром після ісламізації і пізнішої арабізації у VIII сторіччі. Однак арабська мова стала розповсюдженим засобом комунікації лише з масованим впливом андалузців, викликаним іспанською реконкістою.

Маґриб сприяв народженню визначних літературних й інтелектуальних постатей. Серед них можна виокремити історика-соціолога Ібн Халдуна (1332-1406), поета та історика Аль-Маккарі (1579-1632), Еміра Абдель-Кадера (1808-1883), поета та героя алжирського опору у боротьбі проти французького колоніалізму, середньовічного мандрівника Ібн Баттута (1303-1377 чи 1384). Проте сучасна арабомовна література почала розвиватися на початку XX ст. в результаті комбінованого впливу аль-Наґда (культурного відродження) і аль-Салафійя (релігійна реформація) – обидва явища походять з арабського Машреку. Нова ментальність виникла майже одночасно в трьох країнах Маґрибу. Причинами її народження були як домінуюча інтелектуальна апатія, яка на думку Б.С.Єрасова, „відображала ті протиріччя, які породжував колоніалізм у пригноблених” [3, 36], так і зростаюча гегемонія французької мови та культури.

Початок 50-х та 60-х був позначений визвольними війнами проти французького колоніалізму. Війна була нав'язливою темою, надто ж у творчості алжирських письменників. Саме в цей час починається розвиток роману в Маґрибі. Першим експериментом у цій царині став твір тунісця Б.Кураїфа (1917-1983) „Банкрутство чи безтямно закоханий у тебе”, а першим романом в Алжирі – „Південний вітер”(1967) А. Бенадуга. На відміну від твору Б.Кураїфа, реалістичного і моралізаторського, Бенадуга пропонує, змішуючи факти і вигаданий матеріал, багатовимірне дослідження алжирської реальності. Іншим піонером алжирського роману є Т.Оуетар з творами „Ас” та „Землетрус”.

Одним із найкращих арабомовних творів Маґрибу став „Голий хліб” марокканського романіста М.Чукрі (1935), перекладений П.Боулзом під назвою „Хлібом єдиним” (1973). Даний твір, який все ще поза законом у Марокко, зображає неприховану правду дорослішання в Танжирі в 40-х роках. Сміливий стиль і відверту мову М.Чукрі часто порівнюють із тематичним та стильовим бунтом Р.Буджедри (1941): обидва пишуть про насилля свого вкраденого дитинства і занурюються в еротичні, сексуальні фантазії і пригоди, які все ще залишаються табуованими мотивами в арабській літературі. Автори об'єднують різні літературні жанри, щоб передати складну і важку дійсність. Р.Буджедра, який розпочав свою кар'єру як франкомовний письменник, згодом надає перевагу арабській мові, головним чином, через ідеологічні причини, щоб показати, що ця мова здатна передати суб'єктивність буття в найкращий спосіб.

Поразка арабів у 1967 році, ускладнена студентським заколотом і культурним занепадом, посилила почуття розчарування інтелектуальної еліти гнобительським режимом влади і спричинила загострення напруження між молоддю і старшим поколінням. Нова генерація відійшла від діалектики колонізатор-колонізований, яка панувала в свідомості її попередників, обравши різноаспектне сприйняття суспільства. На початку 70-х можна було відстежити глибокі зміни в поезії і політиці маґрибських літераторів. Найбільше вони були помітні в поезії. У Тунісі Т.Хаммамі (1947) і Х.Заннад (1946), засновники поетичного руху, відомого під назвою „Некласичні і білі вірші”, прагнули пов'язати поезію з щоденним рутинним життям за допомогою легкодосяжних образів і зрозумілої мови. Поява нового стилю відображала блиск і силу традиційного віршування в поєднанні з граційністю усного мовлення. Водночас інші поети – С.Гармаді, Ф.Чабрі, М.Аль-Оугаїбі, М.Гоцці, А.Фетхі і М.Аль-Оуні – продовжили дослідження виражальних можливостей верлібру, відшукуючи ще універсальніші теми та символи. Такий пошук універсальності, здається, мали на меті й такі алжирські поети, як Х.Бахрі, А.Хамді й А.Реззаґуї, незважаючи на те, що їхня поезія з часто підкресленим гуманістичним наголосом була просякнута соціальною і політичною дійсністю.

Але саме в Марокко, де соціальні протиріччя виявились ще гострішими, поезія була кричуще сюрреалістичною. Марокканська поезія відзначалась, з одного боку, своєю пристрастю до дослідження мрійливих станів душі, а з іншого, – закликом до дії. І справді, А.Трібак (1945), М.Бенніс (1948), А.Аль-Мадіні є чутливими мрійниками і творцями образів, намагаючись порушити status quo і сприяти радикальним соціальним змінам.

Магрибська арабомовна література тривалий час перебувала в тіні процвітаючої, опублікованої, добре розрекламованої франкофонної літератури; її остерігались і уникали інтелектуали й читачі в Машреку – центрі східного арабського світу. Вона еволюціонувала за відносно короткий період часу і кількісно, і якісно: від вмираючої, порожньої, імітуючої – до яскравої, глибокої і надзвичайно суб'єктивної літератури, зайнявши гідне місце серед кращих світових літературних зразків.

Сила берберської літератури полягає в глибокій вірності усній і народній традиціям фольклорної розповіді та поезії, а весь її драматизм полягає в тому, що бербери довгий час змушені були боротися за виживання своєї мови і власних культурних досягнень.

Першими жителями Алжиру були бербери [1, с. 4], їх присутність у Північній Африці сягає часів, сповнених таємничості; існують тривалі дискусії щодо походження цього народу та його мови, незважаючи на вікову присутність, якою він по праву пишається. Берберська художня творчість залишається в багатьох сферах усною і не має розвинутої писемної традиції чи канону.

Вплив берберської усної традиції на франкофонну літературу є подвійним. По-перше, народна творчість гірського регіону Кабиця, на схід від Алжиру, продовжує демонструвати риси усної традиції та місцеву тематику. По-друге, ті, хто пройшли кризу французьку чи коранічну шкільну систему і стали письменниками, досить природно привласнили шляхетні писемні традиції арабської і, особливо, французької мов (факт, який іноді експлуатують французи, що грають на латентній арабо-берберській ворожості).

Отже, північно-африканський досвід є невід'ємною частиною життя і творчості цілої низки французьких авторів. Їх можна поділити на 4 категорії:

1) таких, як Г.Флобер і А.Жид, для яких Північна Африка була екзотичною землею, яку вони час від часу відвідували в статусі туристів;

2) таких, як Ж.Дерріда або М.Кардиналь, котрі народились і виростили в Північній Африці, але виїхали і більшою чи меншою мірою мінімізували свої північно-африканські корені;

3) письменників, як А.Камю, північно-африканських французів, що жили у Магрибі до часів незалежності і потім виїхали з затамованою злістю;

4) авторів, які обрали боротьбу за незалежність і цінували справедливість вище власних інтересів: Ж.Сенак, Е.Роблес і Ж.Пелегрі.

У межах таких величезних лінгвістичних категорій як французька, арабська і берберська мови, безумовно, існують значні відмінності, оскільки протягом століть Магриб лежав на перетині культур трьох континентів, які взаємодіяли і продовжують взаємодіяти синхронічно й діакронічно. Тому перед письменниками Магрибу стоїть важливе завдання вміло поєднати різні мови, філософії, психології, адже без рівноправного діалогу культур, без урахування духовного потенціалу і перспектив розвитку важко формувати ефективні механізми суспільств у глобальному, цивілізаційному поступі

[4, 5]. Спрямованість їх творчості на віднайдення національної ідентичності, соціальної справедливості, духовності є безперечною складовою магрибської літератури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аваков Р.М. Марокко: от протектората к независимости. – М., 1961. – 96 с
2. Гачев Г.Д. Неминуемое. Ускоренное развитие литературы. – М.: Худож. лит., 1989. – 431 с.
3. Ерасов Б.С. Тропическая Африка. Идеология и проблемы культуры. – М.: Наука, 1972. – 269 с
4. Жулинський М. Національні культури і проблеми глобалізації // Слово і час. – № 12. – К., 2002. – С. 5-10
5. Ненекхали-КамараКондотто. Пoesия и национальное самосознание // Литература стран Африки. – М.: Наука, 1966. – С. 134-142.
6. Улюра Г. Коронована сила жіночої руки або про тих, хто „пише іншу прозу” // Слово і час. – К., 2005. – № 3. – С. 65-71.
7. Флоровская О.В. Французский исторический роман XX века (60-70-е гг.). – Кишинев: Штиинца, 1989. – 122 с.